
NIKOLA SAMARDŽIĆ, *LIMES: ISTORIJSKA MARGINA I POREKLO POSEBNOSTI JUGOISTOČNE EVROPE*, BEOGRAD, HERAEDU, 2017.

Milivoj Bešlin

Egzistencija na istorijskoj margini, uslovljena graničnim geografsko-političkim položajem evropskog jugoistoka, odredila je i njegove ključne karakteristike i razvoj. Nova knjiga beogradskog istoričara i profesora na Filozofskom fakultetu, Nikole Samardžića, istražuje svu polivalentnost limesa (granice), kao determinante pod čijim se dominantnim uticajem razvijao prostor Jugoistočne Evrope. Značajki struktuirana u jedanaest tematskih krugova (poglavljia) monografija zahvata širok hronološki obuhvat moderne i savremenosti – od 16. do 21. veka. Granice imperija i civilizacija, čak i kada su konstrukti, kao i evropska ekonomska i politička periferija, uticali su na oblikovanje kultura, običaja, mentaliteta stanovnika Jugoistočne Evrope, smatra autor. Istorijska sinteza nesporne originalnosti nudi istoričan i verodostojan pristup istoriji Balkanskog poluostrva, predstavljajući istinski interpretativni iskorak ne samo domicilnih istoriografija. Središnja tačka Samardžićeve kompleksno struktuirane monografije svodi se na traganje za uzrocima siromaštva, zaostajanja i istorijske regresije jugoistočno-evropskih društava. Istražujući zanemarene i potisnute fenomene društvene istorije, istorije svakodnevice, ispitujući mentalitetske obrasce, političku i vojnu istoriju, ekonomski položaj Balkana u ranokapitalističkom razvoju, Nikola Samardžić gradi složenu konstrukciju koja

traga za dubinskim i suštinskim uzrocima geneze i identitetskih specifičnosti fragilnog balkanskog prostora.

Naslanjajući se na savremene trendove zapadnoevropskih historiografija, varirajući centralni motiv monografije – granicu, njen uticaj i značaj u kompleksnim istorijskim zbivanjima, autor je stavlja u red procesa dugog trajanja uporedo sa klimom i reljefom kao strukturnim determinantama razvoja i dinamike u prošlosti. Koristeći vlastita široka znanja o evropskoj istoriji modernog doba, zasnovanim na višedecenijskoj istraživačkoj platformi, Samardžić analizira i interpretira u širokim potezima, praveći paralele identitarnih istorijsko-regionalnih specifičnosti Jugoistočne Evrope sa teritorijalno-političkim strukturama izraslim na Apeninskom i Pirinejskom poluostrvu. Već u uvodnim razmatranjima, autor se pita, primenjujući holistički pristup istraživanju evropske prošlosti, „kako su jedni postali bogati, srećni i optimistični, a drugi, u širokim društvenim osnovama, zastali u prethodnim fazama razvoja?“

Smeštajući istoriju sveta na početke moderne u 15. i 16. veku i uzimajući pomorsku ekspanziju evropskih trgovačkih centara kao katalizator konstituisanja globalizovanog sveta, autor kao centralni evropski istorijski uspeh smatra činjenicu da je uspela da „globalizuje svoje kulturne norme i kodove“. Tako nastaje pojam *sveta*

u istorijskom smislu, kroz savladavanje starih komunikacionih obrazaca i izgradnju novih u razdoblju u kojem evropski Zapad uspostavlja dominaciju nad ostatkom sveta. Čak ni u navedenoj konstelaciji najmanje razvijeni region Evrope, jugoistok, iako naslonjen na Sredozemlje kao „kolevku zapadne civilizacije“, nije uspeo tokom posmatranog perioda da iskorači iz pozicije „geografske i kulturne periferije“, ostajući na margini preobražaja koji su nosili humanizam, renesansa, geografska otkrića, reformacija, racionalizam, prosvetiteljstvo, industrijska revolucija, tehnološki i urbani razvoj. Podstaknut tim zaključkom autor traga za uzrocima „istorijskog neuspeha“, postavljajući problem – zbog čega je Balkan zadržao „pogranični i provincijalni karakter“? Moderni Balkan, piše Nikola Samardžić, primer je „nasilnog, neutaživog nacionalizma“, ali i društvenih monopola, klijentelizma, korupcije, kastinskih razlika, verske netrpeljivosti, kao i suficita u „proizvodnji identiteta i razlika“. Ipak, u svemu tome granice koje ga presecaju bile su konstanta: između Rimskog carstva i varvara, istočnog i zapadnog hrišćanstva, hrišćanskog i islamskog sveta, najzad u savremenosti – između sovjetskog socijalizma i zapadnog kapitalizma.

Analizirajući strukture, Nikola Samardžić posmatra Dunav kao paradigmu brodelovskog dugog trajanja, kao zaštitni pojas i „liniju Limesa“. Da bi utvrdio „poreklo samoće“ Balkana potrebno je njegov istorijski i antropološki prostor posmatrati od ranog srednjovekovnog doba i doseljavanja Slovena. Istorijske uzroke zaostalosti autor pronalazi u anahronom, neefikasnom i petrifikovanom institucionalnom ustrojstvu Vizantije, čiji su politički, ekonomski i civilizacijski model preuzeli i balkanski narodi, uključujući i Srbe. U osvit modernog doba, kada se zapadnoevropski vladari orijentišu na pomorsku ekspanziju, kreirajući obrise globalnog sveta, evropski jugoistok postaje deo Osmanskog carstva. Autor podseća da su se granice osmanske države, koja je u velikoj meri usvojila vizantijske običajne i institucionalne obrasce, stabilizovale u „širokom domenu nekadašnjeg rimskog Limesa“. Samardžić posebno

ističe procese otuđenja ruralnog nasleđa od gradova u kojima od 16. veka prevladava muslimanska većina, zbog čega nastaje ideološki sukob – iz ruralne vizure, „gradovi su ostali tuđi i tuđinski“.

Nikola Samardžić traga i za uzrocima i genezom pojma „balkanizacije“ Jugoistočne Evrope tokom 18. i 19. veka, kada je on označavao „prezir jednog zatvorenog, zaostalog sveta sklonog beskrajinim i besmislenim svadama i obračunima“. U to doba Balkan postaje predmet stereotipa, kolonijalnih predrasuda i diskvalifikacija koji su se „urezivali i u logiku domaćih lokalnih partikularizama“, reprodukujući obrasce zaostalosti i isključivosti. Samardžić posebno ističe istorijske procese u kojima su identitetski modeli na Balkanu konstituisani na marginama modernizacijskih procesa, renesanse, reformacije, racionalizma, prosvetiteljstva na periferiji kapitalističkog sistema i trenda urbanizacije. U sukobima Osmanskog, Habzburškog carstva, Venecije i drugih zainteresovanih sila, na evropskom jugoistoku su se prožimali militantni i klerikalni uticaji, lišeni reformatorskog karaktera, smatra Samardžić. Preskočivši prosvetiteljski 18. vek, Jugoistočna Evropa je determinisana devetnaestovekovnim procesima nacionalne samoidentifikacije čiji je važan katalizator bio kult narodnog, govornog jezika, konstatuje autor. Konstituisanje novih nacionalnih država na Balkanu, od kojih je svaka imala mitske i megalomanske aspiracije, odvijalo se, kako smatra Nikola Samardžić, „u nedostatku prethodnog istorijskog iskustva u domenu razvoja kompetencija i institucija“. Tako su autoritarna politika i autarhična ekonomija zadržavale monopole kreirajući i specifičan vid političke kulture u ovom delu Evrope. Takođe, nekongruentnost državnih granica i nacionalnog rasprostiranja generisala je frustraciju intenziviranu (pre)dugim trajanjem Habzburškog i Osmanskog carstva na obodima Jugoistočne Evrope.

Nakon tragičnog iskustva Prvog svet-skog rata, u međuratnom periodu, iako je prekoračen mitski limes, Balkan je ponovo – bedem prema intencijama poraženih revizionističkih sila, ali i sanitarni otklon od revolucionarnih i ekspanzionističkih

težnji novostvorene sovjetske države. Unutar nestabilnog evropskog jugoistoka, opterećenog istorijskim diskontinuitetima, tek konstituisana Jugoslavija postala je „prva moderna država koja je bila potencijalno u stanju da prevaziđe tradicionalne podele“ karakteristične za balkanski prostor, integrisavši raznolike etničke, verske i kulturne grupe i kreirajući jednu sasvim osobenu pluralnu konstrukciju. Ipak, prednosti koje su je činile važnim istorijskim iskorakom, na razmeđu vekovnog limesa, učinile su Jugoslaviju privremenom, piše Samardžić. Najzad, posleratni period druge polovine 20. veka reafirmisao je ideju graničnog karaktera Jugoistočne Evrope u atmosferi novih podela interesnih sfera i postojanja „gvozdene zavese“ i stvarnog i imaginativnog zida između Istoka i Zapada.

Posebne delove knjige Nikola Samardžić posvećuje sintezi i interpretacijama istorije jugoslovenske države i društva. Minucioznim analizama Jugoslavije ne izmiče sud autora da je jugoslovenska ravnoteža na relaciji Istok – Zapad i na razmeđu limesa bila nepostojana, rastrzana između nacionalnog pluralizma (i separatizma) i ideološkog monizma. Za Samardžića, Jugoslavija je pre svega bila „poslednja državna i kulturna zajednica balkanskih različitosti“. U tom kontekstu, autor zaključuje da su granice i borba za njih generator

svih balkanskih antagonizama. Borba za granice i njihovo širenje držale su narode Jugoistočne Evrope „na granici, na margini, sa one strane razvijenog evropskog prostora“, smatra Samardžić. Svi navedeni činioци generisali su nacionalizme i autoritarne političke težnje nasuprot alternativni „demokratskog i kulturnog pluralizma“.

Monografija Nikole Samardžića zasvođena je svojevrstnom istorijom sadašnjice – razmatranjima posvećenim političkim i kulturnim identitetima istočne i jugoistočne Evrope u posthladnoratovskom kontekstu. Uključivanje u procese integracije i demokratizacije bilo je, ne samo u simboličkom smislu, „povratak Evropi“. Mnoštvo najreferentnijih svetskih studija, nesporna erudicija i kritička interpretacija, retka sposobnost uopštavanja i izvođenja istorijske sinteze čine knjigu Nikole Samardžića nezaobilaznom u izučavanju i promišljanju Jugoistočne Evrope, njenih osobenosti, identitetskih karakteristika, istorijskih aberacija i zaostajanja. Ipak i nešto više – monografija, *Limes: istorijska margina i poreklo posebnosti Jugoistočne Evrope*, primer je ne samo kako se istorija čita i piše sa dubinskim razumevanjem već i najbolja paradigma, na našim prostorima tako retka, originalnog, multiperspektivnog i pluralnog promišljanja prošlosti u globalnom kontekstu.